

YHDESSÄ HOMMA HALTUUN

STKS:n kirjasto juridiikan ja tutkijapalveluiden työryhmät järjestivät 10.10.2019 yhteisseminaarin Aalto-yliopistossa.

Aamupäivä keskityttiin tietosuojaan ja dataan liittyviin oikeuksiin, iltapäivä syvennyttiin avoimiin oppimateriaaleihin sekä saavutettavuuteen.

Suojan kohteena yksilö, ei tieto

Päivän aloitti Kansalliskirjaston lakimies PEKKA HEIKKINEN käymällä läpi EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen (GDPR) ja kansallisen tietosuojalain tuomia muutoksia, jotka ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat jatkosakin kirjastotyössä. Suurin hehkus aiheen ympärillä on tasaantunut ja tietosuoja on useimmille arkista työtä.

Tietosuoja-asetus perustuu periaatteille, joten sen pohjalta on hankala antaa yksityiskohtaista sääntelyä. EU:n jäsenmaille jätettiin paljon liikkumavaraa kansallisen lainsäädännön järjestämisessä ja esimerkiksi Suomessa saatiin runsaasti poikkeuksia, joilla pystytään turvaamaan tutkimuksen vapaus.

Tietosuoja-asetus antaa myös mahdollisuuden tarkentaville, alakohtaisille käytäntesäännöille ja yliopistosektorilla tällaiset ovat valmisteilla. Kirjastojen, arkistojen ja museoiden yhteinen KAM-juridiikkaryhmä puolestaan on julkaissut yhteisen suosituksen *Tietosuoja KAM-sektorilla*, mutta se ei vastaa tietosuoja-asetuksen mukaisia käytäntesääntöjä.

Suuren yleisen tietosuoja-asioiden tuntemus on lisääntynyt, mutta samalla on syntynyt väärinkäsityksiä ja tämä

näky KAM-sektorilla. Tietosuoja-asetuksessa ja tietosuojalaissa on lueteltu, millä perusteilla tietoja saa käsitellä, mutta organisaatioilla on vastuu huolehtia siitä, että henkilötietojen käsittely on ”tarpeen ja lainmukaista”. Esimerkiksi ”oikeus tulla unohdetuksi”-pykälää ei juurikaan sovelleta muistiorganisaatioissa, koska perusteet henkilötietojen keräämiselle ovat laissa määrättyjä tai tietoja kerätään yleistä etua koskevan tehtävän suorittamiseksi.

Tietosuoja-asetus tuli voimaan toukokuussa 2016 ja kansallinen tietosuojalaki 1.1.2019. Oikeusministeriöllä on ollut käynnissä konsultaatioselvitys lainsäädännön toimivuudesta. Kansalliskirjasto on vastannut tähän ja nostanut esille mm. erityislainsäädännön tarpeellisuuden ja käsitteiden epämääräisyyden. Kansallisessa laissa ei esimerkiksi ole selkeää säännöstä kulttuuriperintöorganisaatioiden oikeudesta saattaa aineistoja yleisön saataville.

Sopimus, sopimus ja sopimus

Aalto-yliopiston tekijänoikeusasiamiehen MARIA REHBINDERIN teemana olivat tutkimusdataan kohdistuvat immateriaalioikeudet, niiden lisensointi ja datan avaaminen. Tutkimusdataa voi suojata sopimusehdoilla, liikesalai-

suutena tai tekijänoikeuslain mukaisesti teoksena tai tietokantana.

Tekijänoikeus ei koske tietoa, teoriaa tai faktoja, vaan niiden itsenäistä ja omaperäistä ilmaisutapaa. Laajat tietokannat voivat saada tekijänoikeutta suppeampaa luettelo- tai tietokantasuojaa, kun niihin liittyy sisällön keräämistä, varmistamista ja esittämistä. Tekijänoikeuden mukaista teossuojaa voi saada dataa sisältävän tietokannan omaperäinen rakenne. Tekijänoikeus syntyy tekijälle, tietokantaoikeus investoijalle, joka on useimmiten työnantaja.

Ulkopuolisen on vaikea arvioida, kenelle oikeudet datan hallinnointiin ja lisensointiin kuuluvat. Tämän vuoksi kaikesta pitäisi olla sopimus ja se olisi hyvä tehdä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Kriittisimmät kohdat ovat silloin, kun tutkija tulee taloon tai uusi hanke alkaa.

Lisenssit tutuksi

Data kannattaa avata aina kun se on mahdollista, mutta Reh binder korosti datan sisään- ja uloslisensoinnin perussääntöä: dataa voi lisensoida ulos vain, jos se on lisensoitu sisään. Avoimilla lisensseillä poistetaan esteitä datan käytölle ja turvataan tutkijan mahdollisuudet oman datan jatkokäyttöön. Erityisesti lisensoinnin avulla turvataan nuorten tutkijoiden asemaa.

Käytännön lisensointityökaluista useimmille tuttuja ovat Creative Commons -lisenssit. Käytetyin lisenssi on CC BY (Nimeä), mutta Nimeä-ehto voi muodostua esteeksi suuria datamää-

riä yhdistettäessä, joten datan kohdalla suositellaan usein cco (Luopuma) -lisenssiä, jolla tekijä luovuttaa kaikki oikeudet eikä lisenssi sisällä ehtoa alkuperäisen tekijän nimeämiseksi.

Henkilötietoja sisältävä data on aina erityiskysymys eikä sitä voida lisensoida CC-lisensseillä, mutta muitakin vaihtoehtoja on. Haastatteluaineistoja on julkaistu esimerkiksi Kielipankin kautta tutkimuskäyttöön oikeuttavalla loppukäyttäjälisenssillä. Lisenssin on hyvä olla esillä tutkimusdatan kuvailutiedoissa ja sen pitäisi näkyä myös dataa koskevissa esityksissä.

Rehbinderin esityksessä sivuttiin myös julkisen sektorin hallussa olevien tietojen uudelleenkäyttöä ohjaava PSI-direktiiviä (Public Sector Information Reuse), jonka uudistettu versio, ns. avoimen datan direktiivi hyväksyttiin kesäkuussa 2019. Hyvää tutkimusdatan määritelmää hakevalle Reh binder suosittelikin tutustumista avoimen datan direktiivin englanninkieliseen versioon.

Suomessa PSI-direktiivin vaatimukset on olleet lainsäädännössä jo aiemmin, ja tammikuussa 2020 voimaantulevassa kansallisessa tiedonhallintalaissa otetaan huomioon osa direktiivien tuomista muutoksista. Seuraava lakimuutos on ilmeisesti tulossa parin vuoden kuluttua.

Avoimet oppimateriaalit jakoon

Projektipäällikkö ANNA LINDFORS CSC:ltä esitteli Avointen oppimateriaalien edistäminen -hanketta, jonka tuloksena on syntynyt uusi verkkopal-

velu (aoe.fi) avoimien oppimateriaalien jakamiseen ja hakemiseen. Hanke on opetus- ja kulttuuriministeriön ja Opetushallituksen yhteinen, ja sitä koordinoi CSC.

Käytännössä mikä tahansa aineisto voi olla oppimateriaalia, tiedostotyyppillä tai formaatilla ei ole väliä. Avoimet oppimateriaalit on lisensoitu vapaalla lisenssillä tai ne on vapautettu yleiseen käyttöön (public domain). Oppimateriaaleihin suositeltavat CC-lisenssit ovat CC BY (Nimeä) tai CC BY-SA (Nimeä-JaaSamoin). CC BY-SA on pehmeämpi muoto kuin kaupallisen käytön kieltävä CC BY-NC.

Kaupallisen käytön kieltävä NC-ehdotus estää aineiston käytön kaupallisessa koulutuksessa. Esimerkiksi avoimen yliopiston koulutus on maksullista ja se luokitellaan kaupalliseksi. Harmaalla alueella on myös käyttö opintojaksoilla, joissa on maksavia opiskelijoita EU/ETA-alueen ulkopuolelta. Koska tieto elää koko ajan, oppimateriaalien osalta olisi hyvä sallia muokkaaminen ja tähän liittyy myös tekninen muokattavuus.

Uudessa verkkopalvelussa materiaalien kuvailutiedot ovat laajoja, ja niissä on mukana opetukseen liittyviä kenttiä, esimerkiksi materiaalin soveltavuudesta eri opintovaatimuksiin tai vaatimukset pohjatiedoista, joita aineiston käyttäjältä edellytetään. Järjestelmä auttaa sisällönkuvailussa eli kuvailun ammattilainen ei tarvitse olla.

Yhteisissä oppimateriaaliprojekteissa avoimuutta on hyvä suunnitella alusta asti. Sääntöjen tulisi olla kaikille selkeitä, jotta myöhemmin ei tulisi yllätyksiä. Erilaisia teknisiä alustoja

oppimateriaalien valmistamiseen on paljon, mutta kannattaa tarkistaa, että materiaaleista saa itselleen tarvittaessa varmuuskopiot. Lindfors suositteli tutustumista myös eAMKin laatukriteereihin. Kansainvälisesti avoimiin oppimateriaaleihin on panostettu erityisesti Belgian Flanderissa, Norjassa ja Intiassa, ja yhteistyötä edistetään myös EU-rahoitteisella X5GON-projektilla.

Materiaalien tallentaminen verkkopalveluun on ollut mahdollista tästä syksystä lähtien ja alustalle voi tallentaa myös oppimateriaaliin johtavia linkkejä. Varsinainen julkaisuseminaari koittaa helmikuussa 2020. Verkkopalvelussa jaettavat avoimet oppimateriaalit tulevat näkyviin myös Finnaan.

Kulttuurinmuutos tarpeen

Pedagogiikan lehtori MATTI RAUTIAINEN Jyväskylän yliopistosta jakoi yleisön kanssa avointen oppimateriaalien tekemisessä kokemiaan syvänteitä ja tähtihetkiä.

Rautiainen totesi saman kuin Lindfors: tavaraa on paljon, mutta se ei liiku mihinkään. Vaikka materiaalien hakeminen tai niiden jakaminen olisi teknisesti helppoa, suurimmat esteet ovat kulttuurisissa käytännöissä. Opettajat tuottavat materiaalinsa itse eikä toisten tekemiä materiaaleja ole totuttu käyttämään. Yksi este on palveluiden käytettävyys. Jos uusi verkkopalvelu ei toimi kahdella ensimmäisellä kerralla, opettaja unohtaa sen. Oppikirjan asema on yllättävän keskeinen ja oma haasteensa on nykyinen oppija-käsitys, joka perustuu toisen osapuolen aktiivisuuteen.

Rautiainen on ollut tekemässä mm. oppimateriaalia nimeltä Kylmän sodan historia. Tavoitteena oli lisätä lukioiden ja korkeakoulujen välistä yhteistyötä sekä luoda avoin oppimisympäristö, jonka alusta mahdollistaisi etenemisen aineisto kerrallaan. Tässä kohdattiin syväne: yksinkertaisen idean tekninen toteuttaminen osoittautui liian kalliiksi, joten oppimateriaali tuotettiin painettuna ja aikaa ideasta toteutukseen kului viisi vuotta.

Oppimateriaalit moninaistuvat ja niiden tekemiseen tarvitaan monenlaista osaamista. Videoaineistoja voi tehdä yhdessä oppilaiden kanssa tai yhteistyötä voi tehdä paikallisella tasolla esim. kirjastojen ja opettajien kesken. Tähtihetkien saavuttamiseksi Rautiainen korosti yhdessä tekemisen merkitystä. Isommalla joukolla pystytään tuottamaan parempaa aineistoa ja moni materiaali saadaan myös valmiiksi. Kutkuttavia kysymyksiä ovat myös uudet virtuaaliset ja lisättyä todellisuutta hyödyntävät oppimisympäristöt, tosin nekään eivät ole vielä täysin yhteisöllisiä.

Rautiaisen näkemys on, että materiaaleja saataisiin laajasti käyttöön isojen instanssien yhteistyönä. Yleisön joukossa huomioitiin, että kirjastojen e-aineistosopimukset kattavat tutkimuskäytön, mutta eivät opetuskäyttöä peruskoulussa tai toisen asteen oppilaitoksissa. Useamman kulttuuriperintöorganisaation toiveena on, että heidän aineistojaan saataisiin opetuskäyttöön ja Kansalliskirjasto on lähtenyt tähän mukaan avaamalla Finnaan Luokahuone-palvelun.

Palvelut saavutettavaksi

Saavutettavuusasiantuntija MIIA KIRSI Celiasta kertoi uusista saavutettavuusvaatimuksista ja tulevasta lainsäädännöstä. Celia antaa saavutettavuuteen liittyvää neuvontaa, mutta valvova viranomaisena on Etelä-Suomen aluehallintovirasto. Uusien säädösten tavoitteena on, että julkisten toimijoiden erilaiset verkkopalvelut olisivat jatkossa entistä paremmin kaikkien käyttäjien saavutettavissa.

Käsitteitä esteettömyys, saatavuus ja saavutettavuus käytetään usein rinnakkain ja ne menevät helposti sekaisin. Saavutettavuus on esteettömyyttä digitaalisessa ympäristössä, mutta saavutettavuus ja saatavuus eivät ole synonyymeja, esimerkiksi pdf-tiedosto voi olla saatavilla, mutta se ei ole aina saavutettava. Teknisen saavutettavuuden lisäksi edellytetään myös kognitiivista saavutettavuutta eli sisällön pitää olla ymmärrettävissä ja helposti omaksuttavassa muodossa.

Saavutettavuuden raamit tulevat kansainvälisistä sopimuksista ja EU-lainsäädännöstä. YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista on ollut voimassa vuodesta 2016 lähtien ja Marrakeshin sopimuksella varmistettiin rajat ylittävä kirjojen saatavuus lukemisesteisille henkilöille. Samana vuonna annettiin saavutettavuusdirektiivi, joka koskee verkkosivuja ja verkkoon linkitettyjä tiedostoja, videoita, äänitiedostoja ja podcasteja. Suomessa lainsäädäntö tuli voimaan 1.4.2019, kun laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta hyväksyttiin. Lainsäädännössä otetaan huomioon koko digitaalinen

palveluketju eli se on mukana verkopalvelujen suunnittelusta lähtien.

Samankaltaista sääntelyä tulee myös yksityisen sektorin palveluihin, kun kesäkuussa 2019 hyväksytty esteettömyysdirektiivi (European Accessibility Act) tulee voimaan ja sitä on sovellettava eri palveluissa 28.6.2025 lähtien. Kirjastojen osalta on tärkeätä huomata, että direktiivi vaikuttaa e-kirjapalveluihin, sillä e-kirjojen on oltava saavutettavia koko lukukokemuksen ajan, aina teoksen hakemisesta sen käyttöön.

Saavutettavuus parantaa laatua

Opiskelu- ja oppimateriaaleissa saavutettavuus on erittäin olennaisessa osassa. Elinikäisten oppijoiden määrä kasvaa koko ajan ja opiskelijoiden kielitaustat ovat entistä monipuolisemmat. Korkeakouluopiskelijoista 8 prosentilla on diagnosoitu jokin oppimisvaikeus, yleisimpinä lukivaikeus tai tarkkaavaisuushäiriö.

Yleisön kommentteista päätellen saavutettavuuden haasteet on tiedostettu, mutta työmäärään ei ole varauduttu. Esimerkiksi suositus videoihin tai äänitiedostoihin tehtävistä tekstityksistä tai tekstivastineista herätti kysymyksiä. Kirsi neuvoikin, että asioissa kannattaa olla avoin: Kerro reilusti, että videota ei ole ollut mahdollista tekstittää tai anna tieto, mistä videon sisältämän tiedon voi saada tekstinä. Myös Googlen tekstitystyökalu ja muut tekniset välineet kehittyvät koko ajan. Celia ja eOppiva ovat tekemässä avointa verkkokurssia saavutettavista asiakirjoista; kurssi julkaistaan tamikuussa 2020.

Seminaaripäivän päättäneessä yhteenvetokeskustelussa monilta tuli esiin huoli oman organisaation varautumisesta saavutettavuusvaatimuksiin. Aihe on tärkeä. Saavutettavuus parantaa palvelujen käytettävyyttä ja laatua, joten siksi siihen on syytä panostaa.

Tietoa kirjoittajasta:

SOILE MANNINEN
tietoasiantuntija

Helsingin yliopiston kirjasto
soile.manninen@helsinki.fi

EU-lainsäädäntö

Yleinen tietosuoja-asetus (2016/679)

Direktiivi julkisen sektorin elinten verkkosivustojen ja mobiilisovellusten saavutettavuudesta (2016/2102)

Direktiivi tuotteiden ja palvelujen esteettömyysvaatimuksista (2019/882)

Direktiivi avoimesta datasta ja julkisen sektorin hallussa olevien tietojen uudelleenkäytöstä (2019/1024)

Kansallinen lainsäädäntö

Tietosuojalaki (1050/2018)

Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta (306/2019)

Laki julkisen hallinnon tiedonhallinnasta (906/2019)

Etelä-Suomen aluehallintovirasto on saavutettavuusvaatimusten toteutumista valvova viranomainen koko Suomessa. Lisätietoja: saavutettavuusvaatimukset.fi

Celian ohjeita verkkosisältöjen ja viestinnän saavutettavuudesta: saavutettavasti.fi